

ISROILOVA FARANGIZBONU AZIZJON QIZI

O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti
“Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta’lim)”
yo‘nalishi 1-bosqich magistranti
Toshkent, O‘zbekiston

BOSHLANG‘ICH SINIF ONA TILI DARSLARIDA SO‘Z USTIDA ISHLASH ORQALI O‘QUVCHILAR NUTQINI O‘STIRISH ILMIY-

METODIK MUAMMO SIFATIDA

Iyun
2026

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf ona tili darslarida so‘z ustida ishlash asosida o‘quvchilar nutqini rivojlantirish muammosi zamonaviy pedagogika va lingvodidaktika nuqtayi nazaridan ilmiy-metodik jihatdan tadqiq etilgan. Tadqiqot jarayonida nutq faoliyatining psixolingvistik asoslari, o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish mexanizmlari hamda lug‘at ustida ishlashning didaktik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda me‘yoriy hujjatlar va ilmiy-pedagogik adabiyotlar tahlili, qiyosiy-tahliliy va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. L.S. Vygotskiy, A.A. Leontev, D.B. Elkonin, K.D. Ushinskiy, M.R. Lvov, T.G. Ramzayeva hamda o‘zbek olimlarining qarashlari umumlashtirilib, so‘z ustida ishlashni kompleks metodik tizim asosida tashkil etish va natijalarni baholash masalalari hali to‘liq yoritilmagani ko‘rsatib berildi.

Kalit so‘zlar: lingvodidaktika, nutqiy kompetensiya, kommunikativ yondashuv, ona tili metodikasi, so‘z semantikasi, lug‘at ustida ishlash, interfaol texnologiyalar, psixolingvistika, kreativ tafakkur.

June
2026

Abstract: This article scientifically and methodologically examines the issue of developing pupils’ speech through vocabulary-based activities in primary school native language lessons from the perspective of modern pedagogy and linguodidactics. The study analyzes the psycholinguistic foundations of speech activity, the mechanisms of forming students’ communicative competence, and the didactic potential of vocabulary instruction. The study uses the analysis of normative documents and scientific-pedagogical literature, comparative-analytical and

generalisation methods. The views of L.S. Vygotsky, A.A. Leontiev, D.B. Elkonin, K.D. Ushinsky, M.R. Lvov, T.G. Ramzaeva and Uzbek scholars are summarised, and it is shown that organising vocabulary work as a comprehensive methodological system and assessing its results remain insufficiently studied.

Keywords: linguodidactics, speech competence, communicative approach, native language methodology, word semantics, vocabulary instruction, interactive technologies, psycholinguistics, creative thinking.

Kirish. Hozirgi globallashuv, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi va jamiyat hayotining barcha sohalarida kommunikatsiyaning ahamiyati ortib borayotgan bir sharoitda ta'lim tizimi oldiga nutqi rivojlangan, mustaqil va tanqidiy fikrlay oladigan, o'z fikrini og'zaki va yozma shaklda aniq, mantiqiy hamda ravon ifodalay oladigan shaxslarni tarbiyalash vazifasi qo'yilmoqda. Zamonaviy ta'lim konsepsiyalarida o'quvchilarning bilim olish jarayonidan tashqari ularning kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirish asosiy ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Mazkur kompetensiya esa avvalo boshlang'ich ta'lim bosqichida, xususan, ona tili darslari jarayonida shakllanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi PQ-2909-son "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2018- yil 5-sentyabrdagi PQ-3931-son "Ta'lim tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida" qarorlari, 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida", O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmonlarida [3; 4] ta'lim sifatiga va rivojiga katta e'tibor qaratilayotganini ko'rishimiz mumkin.

Tadqiqotning maqsadi — boshlang'ich sinf ona tili darslarida so'z ustida ishlash orqali o'quvchilar nutqini o'stirish muammosining ilmiy-nazariy asoslarini tahlil qilish va uni hal etishning ochiq qolayotgan jihatlarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning metodologik asosini O'zbekiston Respublikasi uzluksiz ta'lim tizimining mazmunini belgilab beruvchi direktiv-me'yoriy hujjatlar, xususan, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun [1], "Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4623-son qarori [2], "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora tadbirlari to'g'risidagi PF-6079-sonli farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqlari, asarlarida o'qituvchilar, ularni tayyorlash, ta'limni takomillashtirish haqidagi bayon qilingan fikrlari, O'zbekiston Respublikasi hukumatining qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus hamda maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining buyruqlari hamda mavzuga oid pedagogik-psixologik manbalar tashkil etadi. Ishda ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy-tahliliy, tizimlashtirish va umumlashtirish

usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Boshlang'ich sinf ona tili darslarida so'z ustida ishlash orqali o'quvchilar nutqini o'stirish masalasi pedagogika, tilshunoslik va psixologiya fanlari doirasida uzoq yillardan buyon tadqiq etib kelinmoqda. Ushbu muammo, avvalo, nutq va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni o'rganish bilan bevosita aloqador bo'lib, ko'plab ilmiy izlanishlarda nazariy va amaliy jihatdan asoslab berilgan.

Nutqni rivojlantirish muammosining ilmiy-nazariy asoslari rus psixologi L.S. Vygotskiyning ilmiy qarashlarida chuqur yoritilgan bo'lib, u nutqni shaxsning bilish faoliyati va tafakkuri shakllanishidagi yetakchi omil sifatida talqin etadi [5]. Olim nutq rivoji so'z boyligi va so'z ma'nolarini ongli o'zlashtirish orqali amalga oshirishini ta'kidlaydi. Nutq bu insonning kommunikativ faoliyatidir. [6]

Nutq faoliyatini faoliyat nazariyasi asosida tadqiq etgan A.A. Leontev [6], S.L. Rubinshteyn [7], D.B. Elkoninlarning [8] ilmiy ishlarida nutqni rivojlantirish jarayonida til birliklari, ayniqsa, so'zning semantik va kommunikativ vazifasi muhim o'rin tutishi ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Ularning tadqiqotlarida boshlang'ich ta'lim yoshidagi bolalarda nutqning shakllanishi ta'lim jarayoni bilan chambarchas bog'liqligi ko'rsatib o'tiladi.

D.B. Elkonin o'z asarlarida kichik maktab yoshidagi bolalarda nutqning rivojlanishi o'quv faoliyati bilan uzviy bog'liqligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, nutq bolalarning bilish jarayonini shakllantiruvchi asosiy vosita bo'lib, u o'yin va ta'lim jarayonida bosqichma-bosqich rivojlanadi [8]. Shu bois boshlang'ich sinf ona tili darslarida so'z ustida ishlash o'quvchilarning nutqiy rivojlanishida muhim metodik ahamiyatga ega hisoblanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini rivojlantirish masalasi pedagogika tarixida K.D. Ushinskiy asarlarida alohida e'tirof etilgan. Olim ona tilini o'qitishni shaxs kamolotining poydevori deb bilib, so'z ustida ishlashni o'quvchilarning tafakkuri va nutqini rivojlantirishning asosiy sharti sifatida baholaydi [9].

Boshlang'ich sinf ona tili metodikasining rivojlanishida M.R. Lvov, T.G. Ramzayeva, L.P. Fedorenko, N.N. Svetlovskayalarning ilmiy ishlari muhim ahamiyatga ega. Xususan, M.R. Lvov o'quvchilar nutqini o'stirishda lug'at ustida ishlash, so'z ma'nosini kontekst asosida ochish va uni nutqda faol qo'llash zarurligini ta'kidlaydi [10].

T.G. Ramzayeva boshlang'ich sinf ona tili darslarida so'z ustida ishlashning metodik tizimini ishlab chiqib, unda sinonim, antonim, omonimlar bilan ishlash orqali o'quvchilarning nutqiy faolligini oshirish yo'llarini asoslab bergan [13].

So'zning leksik-semantik xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlar V.V. Vinogradov, N.M. Shanskiy kabi tilshunos olimlar tomonidan amalga oshirilgan bo'lib, ularning ishlari ona tili ta'limida so'z ustida ishlashning ilmiy asoslarini yaratishga xizmat qilgan.

O'zbek olimlari tomonidan ham boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqini rivojlantirish va so'z ustida ishlash masalasi keng yoritilgan. Jumladan, A.

G‘ulomov, N. Mahmudov, H. Ne‘matov, R. Qo‘ng‘urov, Sh. Rahmatullayevlarning ilmiy tadqiqotlarida so‘z boyligini oshirish, nutq madaniyatini shakllantirish va leksik birliklar bilan ishlash masalalari chuqur tahlil qilingan[11].

Boshlang‘ich ta‘lim metodikasi yo‘nalishida S. Matchonov, B. Xodjayev, M. Abdullayeva, Z. Ismoilovalarning ilmiy ishlarida ona tili darslarida nutq o‘stirishning samarali metod va usullari ishlab chiqilgan bo‘lib, ularda so‘z ustida ishlashning didaktik imkoniyatlari yoritilgan [12]

Tahlil qilingan ilmiy qarashlar 1-jadvalda umumlashtirildi.

1-jadval. So‘z ustida ishlash orqali nutq o‘stirish muammosining ilmiy asoslari

Olimlar	Asosiy ilmiy g‘oya
L.S. Vygotskiy	nutq — bilish faoliyati va tafakkur shakllanishining yetakchi omili; u so‘z ma‘nolarini ongli o‘zlashtirish orqali rivojlanadi
A.A. Leontev, S.L. Rubinshteyn, D.B. Elkonin	nutqni rivojlantirishda so‘zning semantik va kommunikativ vazifasi; kichik maktab yoshida nutq o‘quv faoliyati bilan uzviy bog‘liq
K.D. Ushinskiy	so‘z ustida ishlash — tafakkur va nutqni rivojlantirishning asosiy sharti
M.R. Lvov, T.G. Ramzayeva	lug‘at ustida ishlash, so‘z ma‘nosini kontekstda ochish; sinonim, antonim, omonimlar bilan ishlash tizimi
V.V. Vinogradov, N.M. Shanskiy	so‘zning leksik-semantik xususiyatlari
A. G‘ulomov, N. Mahmudov va boshq.	so‘z boyligini oshirish, nutq madaniyatini shakllantirish
S. Matchonov, B. Xodjayev va boshq.	ona tili darslarida nutq o‘stirishning samarali metod va usullari

Muhokama. Shu bilan birga, tahlillar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf ona tili darslarida nutqni rivojlantirish masalasi yetarlicha o‘rganilgan bo‘lsa-da, so‘z ustida ishlashni nutq o‘stirishning markaziy omili sifatida kompleks metodik tizim asosida tashkil etish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish, kompetensiyaviy yondashuv asosida natijalarni baholash mezonlarini ishlab chiqish masalalari hali to‘liq yoritilmagan.

Shu nuqtai nazardan, so‘z ustida ishlashni alohida mashqlar yig‘indisi sifatida emas, balki so‘zning ma‘nosi, talaffuzi va nutqda qo‘llanishini yaxlit qamrab oluvchi tizim sifatida tashkil etish, unga interfaol usullarni uyg‘unlashtirish hamda o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini baholash mezonlarini ishlab chiqish keyingi tadqiqotlarning asosiy yo‘nalishi bo‘lishi lozim.

Xulosa. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, so‘z ustida ishlash boshlang‘ich sinf o‘quvchilari nutqini o‘stirishning asosiy omili bo‘lib, uning ilmiy asoslari psixologiya (nutq va tafakkur munosabati), tilshunoslik (so‘zning leksik-semantik tabiati) va metodika (lug‘at ustida ishlash tizimi) fanlari kesishmasida shakllangan. Ayni paytda, bu ishni kompleks metodik tizim asosida, zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg‘un tashkil etish va natijalarni kompetensiyaviy yondashuv

asosida baholash masalalari hali to'liq yoritilmagan. Bu masalalarni hal etish boshlang'ich ta'limda ona tili o'qitish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining ta'lim to'g'risidagi qonuni 23.09.2020 yildagi O'RQ-637-son <http://lex.uz/docs/-5013007> Ta'lim to'g'risida
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risidagi qarori 27.02.2020 yildagi PQ-4623-son <http://lex.uz/docs/-4749364>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026 yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/5841063>
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 -yil, 29 -apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030- yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida PF- 5712- sonli Farmoni . ПФ-5712-сон 29.04.2019. (lex.uz).
5. Vygotskiy L.S. Nutq va tafakkur. – Moskva: Pedagogika, 1982.
6. Leontev A.A. Язык, речь, речевая деятельность. — Moskva: Просвещение, 1969. — 214 bet
7. Rubinshteyn S. L. Основы общей психологии. — Moskva: Учпедгиз, 1940.— 596 bet.
8. Эльконин Д. Б. Психология обучения младших школьников. — Москва: Просвещение, 1974. — 384 с.
9. Ushinskiy K.D. Tanlangan pedagogik asarlar. – Moskva, 1974.
10. Lvov M.R. Boshlang'ich sinflarda nutqni rivojlantirish metodikasi. – Moskva: Prosveshcheniye, 1985.
11. Mahmudov N., G'ulomov A. Ona tili ta'limi va nutq madaniyati. – Toshkent: O'qituvchi, 2010.
12. Matchonov S. Boshlang'ich ta'lim metodikasi. – Toshkent: TDPU, 2015.
13. Рамзаева Т. Г., Львов М. Р. Методика обучения русскому языку в начальных классах. — Москва: Просвещение, 1979. — 431 с.